

<https://doi.org/10.36007/4966.2024.195>

Részletek a középkor fogyatékoságtörténeti kutatásaihoz: A munka és idő az értelmezésének változásai a 10-14. században

Berzsenyi Emese¹

Abstrakt

Social teachings are integral to pedagogical research as they profoundly influenced the life of a community. It appears acceptable to consider the notion that the social teachings of an era are the very essence of its culture! My current research forms part of a larger monograph that delves into the history of disability in medieval Europe. This necessitates a historical analysis of the relationship between labour and humanity, examining participation possibilities through the principle of social utility. Only by understanding the characteristics of this can we determine potential paths of exclusion and acceptance. It was only in the 13th century that the image began to take shape, one that set European culture on the path of valuing and respecting labour. Consequently, urban life changed, craftsmanship gained esteem, the bourgeoisie grew stronger, and the importance of vocational learning emerged.

Kulcsszavak

disability history, Middle Ages, social teachings, work, beggar culture, time, Age of Faith

„Ahogy a munka értéke növekedni kezdett, úgy csökkent a koldusok iránti elfogadás.” [1. 39.]

Bevezető

A társadalmi tanítások részei a pedagógiai kutatásoknak, hiszen erőteljesen befolyásolták egy csoport teljes életvilágát. Elfogadhatónak látszik a gondolat, hogy egy korszak társadalmi tanításai a kultúra maga! Hiszen hűen tükrözik a mai tudományos diszciplínákba sorolható kutatási területeket és hatásokat, azaz magukba foglalnak minden olyan közvetlen és közvetett pedagógiai tevékenységet, ami a családon és az intézményes nevelésen kívül történik. Ezek lassan alakuló és csak nagyon nehezen változó folyamatok. Módosító erőként jelenik meg bennük az embervilágot érintő szinte minden hatás. Az már egy másik és szintén nagyon összetett kérdés, hogy mennyire tudnak és akarnak ellenállni vagy együtt haladni ezzel a befolyással. [2; 3] Jelen kutatásom egy nagyobb monográfia részét képezi, amely az európai középkor fogyatékoságtörténetét dolgozza fel. Ehhez szükséges a munka és ember kapcsolatának kortörténeti elemzése, a társadalmi hasznosság elve szerint vizsgálva a részvétel lehetőségeit, mivel csak ennek jellemzőit megismerve határozhatók meg a kirekesztés és elfogadás lehetséges útjai. A középkor 5-15. századig tartó történetének fontos és sorsfordító pontját rögzíti *Frank Meier* középkortörténész fenti mondata. Akkor most hogyan is vélekedünk történetünk eme ezer esztendejéről? Már könyvének címe is provokatív: „*Csalók, utcalányok, szélhámosok – kirekesztettek a középkorban*”, az idézet pedig a „*Koldusok, gazfickók, naplopók*” címet viselő fejezetben olvasható. [1. 18-41.]

¹ Dr. Berzsenyi Emese (PhD) egyetemi adjunktus, Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem, Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar, Műszaki Pedagógia Tanszék, berzsenyi.emese@gtk.bme.hu

Csak valamikor a 13. században kezd formálódni az a kép, amely elindította az európai kultúrát a munka értékének és tiszteletének útján. Ennek nyomán változott meg a városi élet, a kézművesség becsülete, elkezdődhetett a polgárság megerősödése, valamint fontossá válhatott a szakmák tanulása, – később pedig, majd mindezek alapjain kialakulhatott a szakmai képzés.

A középkort a hit korának (Age of Faith) is nevezi a szakirodalom. Így bár írásom nem teológiai jellegű, hanem a neveléstörténet fogyatékoságtörténeti kutatásához tartozik, nem különíthető el a korszak vallásilag erősen befolyásolt világától és ezzel együtt a fogyatékoságtörténeti modelljétől sem.

Tanulmányomat főbb vonalakban *Jacques Le Goff* (1924-2014), neves francia középkortörténész „*Für ein anderes Mittelalter - Zeit, Arbeit und Kultur im Europa des 5.-15. Jahrhunderts*” című művére alapozom. Kiegészítik ezt *Cordula Nolte* német középkortörténész nevével jelzett „*Homo Debilis - Dis/ability in der Vormoderne*” című nemzetközi interdiszciplináris kutatási program során megjelent kötetek tanulmányai, amely 2017-ben zárult a brémai egyetemen. [4] Három fejezetben, három jelentős részletet szeretnék e tanulmányban megvizsgálni: A munka értékének és jelentőségének történeti fejlődését, az úgynevezett „kolduskultúrát” és az idő és az időmérés alakulásának fontosságát. Írásom keretei és határai belül maradnak az európai középkor világán és csak néhány olyan szerzőre korlátozódik, akik ezzel a témával átfogó részletességgel foglalkoztak.

A munka

A munka nem mindig jelentett kenyérkeresetet és becsületes életet.

A középkorban, az ipari termelési módszerek elterjedése előtt, különösen a munkaidő és a munkanap kapitalista strukturálását megelőzően, sokkal inkább az egyén belátására volt bízva, hogy hogyan tölti napjait és szerez megélhetést.

Máig döntő szempontot képvisel a munka kérdése a fogyatékoság megmegítélésében, mivel egy ember fogyatékoságát elsősorban társadalmi részvételének, azaz képességei kamatoztatásának szintjén határozza meg. Egy személy korlátozottsága és az a mérték, amely szerint munkaképtelennek, tehát alkalmatlannak tekintik a foglalkoztatásra, a fogyatékoság fő mutatója és meghatározója társadalmunkban. Nagyságrendileg a 14. századtól napjainkig tartja magát az a szemlélet, amelynek értelmében az egyén értékeremtőként, termelőként tekint önmagára, ezért a fogyatékoság, – vagy betegség – és a tehetetlenség egyenértékű meghatározókká váltak. A fogyatékoság jogi és medikális modellje lényegében a képesség korlátozottsága vagy hiánya, azaz a képtelenség felett ítélkezik és rehabilitálni próbálja az egyént. Megoldást a szociális modell keres a másság megjelenésének változásaiban. A történelem során ez határozta meg a környékességre való jogosultságot, ahogyan ma is a segélyezési szinteket.

A kora középkorban „*a munka nem volt érték, nem is volt szó rá. Ha mentalitástörténeti gyűjtést próbálnánk kezdeni, akkor csak a csenddel, a hallgatással, a felejtéssel és a történeti sötétséggel találunk szemben magunkat.*” [5. 57.] Csak elvétve találunk az 5-10. századi életről olyan forrásokat, amelyek a hétköznapi emberek mindennapjait mesélnék el nekünk. A kultúra csak az egyházi tanítások visszfényében jelentethette meg a fájdalommal átítatott hit Istendicséretét, és nem terjedhetett túl a szűkös szükségletek mindennapi küzdelmein. Ezeket a szövegméleket többnyire szerzetesek írták, akik megtagadva a világi életet, elvonultak kolostoraik falai közé. Életük osztozás volt Jézus Krisztus kereszthalálának szenvedésében és a világi hívőktől is elvárták ezt a fajta őszinte, önkéntes, önátadó részvételt. [6] A forrásokban szinte csak a felsőbb társadalmi rétegekkel találkozhatunk, de *Jacques Le Goff* professzor határozottan állítja, hogy ezeket is átírták, a valóságot inkább elkendőzték. [5] A kultúra egysíkú volt, elvont és arisztokratikus. A templomokban még nem voltak padsorok, az alsóbb társadalmi rétegek álltak, vagy a hideg kőpadlón kuporogva hallgatták a végeláthatatlan – több órás – latin nyelvű

miséket. Talán valamicskét megértettek az evangéliumi történetek átmesélt és eltorzított nyelvű prédikációiból. Magukénak érezték azonban a szentek szenvedésekkel teli élettörténeteit és elhitték, hogy félniük kell. Mindent áthatottak a bűnről és a bűn büntetéseiről szóló tanítások, mindenki áldozat volt és mindenki Krisztusért szenvedett.

Azonban tudjuk, hogy az élet él és élni akar! Próbálták ők megkeresni a boldogság útját, az örömet, a reményt, a fényt, a melegséget az életükben. ... Ettől persze csak még bűnösebbek lettek. Szeretni csak Istent és Jézus volt szabad – a Mária-kultusz is csak lassan szivároghatott be a férfiak őrizte tanítások közé. Örülni is csak a gyónás utáni áldozás megszentelt pillanatában lehetett. A bűnbánati fegyelem értelmében az élet minden apró részlete az egyház folyamatos ellenőrzése és irányítása mellett zajlott.

Tudjuk, hogy ezek az emberek is szerettek, táncoltak, énekeltek, – ha volt mit –, akkor nagyokat ettek és ittak, ... mert arról viszont vannak írásos emlékeink, hogy mindezt próbálta kordában tartani az egyház, tiltotta, szabályozta. Kicsi az esély rá, hogy ilyen sokat foglalkoztak volna olyasmivel, ami nincs. [7]

Annak ellenére, hogy az egyház számos értékrendet olvasztott az évszádok alatt magába és értelmezett át, a keresztény doktrínákon kívül nem maradt más értékmérő. Illetve, ha maradt is, azt eretnekségnek bélyegezték és a végletekig üldözték. Jó példa erre *Emmanuel Le Roy Ladurie* 1997-ben megjelent „*Montaillou, egy okszitán falu életrajza (1294-1324)*” című inkvizítori naplójegyzetek alapján írt műve.

A középkori társadalom háromosztatú ideológiája már eleve meghatározta a munkához való viszonyt: „Van, aki imádkozik / *oratores*, van, aki harcol / *bellatores*, és van, aki dolgozik / *laboratores*.” [5. 43.]

Akik imádkoztak, akik harcoltak és akik dolgoztak, más és más módon viszonyultak a munkához. A szerzetesek számára volt a napnak az imádságon kívül egy olyan szakasza is, amelyben fizikai munkát végeztek. A kolduskultúra tárgyalásánál részletezni fogom a valós és az önként vállalt szegénység közti különbséget. Kutatásom számára még fontos lesz ennek jelentős és erősen meghatározó különbsége. (*Oexle*, 1981. 81.)

Le Goff, Oexle és más kutatók szerint munkával kapcsolatos, vagy arra utaló szövegméleket az 5-9. század közötti időszakban szinte csak a szerzetesrendek reguláival kapcsolatban olvashatunk. Többször felmerült a kérdés, hogy egy szerzetes dolgozhat-e? Egy szerzetesrenden belül is különböző rangban voltak a testvérek, ez többnyire származásuktól, a rendbe hozott vagyionuktól, azaz a család adományaitól és tanultságuktól, műveltségüktől függött. [8]

Két elmélet állt itt szemben egymással: egyik oldalon az ekkor már csak az idő mélyéből fennmaradt és eltorzított zsidó hagyomány összeolvadása az antik szellemiség keresztény olvasatával. Azaz a munka büntetés, amely Ádám és Éva bűnének, az áteredő bűnnek következménye, és ami miatt kiűzte Isten az embert a paradicsomból. „*Az embernek ezt mondta: „Mivel hallgattál az asszony szavára és ettél a fáról, jöllehet megtiltottam, hogy egyél róla, a föld átkozott lesz miattad. Fáradsággal szerzed meg rajta táplálékodat életed minden napján. Tövist és bojtortjánt terem számodra. A mező füvét kell enned. Arcod verítékével eszed kenyeredet, amíg vissza nem térsz a földbe, amiből lettél. Mert por vagy és a porba térsz vissza.*” (Ter. 3,17-19)

A kiváltságosok, a klérus és az arisztokrácia, tehát akik imádkoznak és akik harcolnak, mentesülnek a büntetés alól, mert nekik Isten országát kell itt a földön fenntartaniuk és megvédeniük. Ehhez jól kapcsolható a barbár világ életerős, Európa szellemiségének fejlődését – minden keresztényivé alakítása ellenére – erősen meghatározó rendje. A harcos kiváltságos, mert a vagyonszerzés nem munkával, hanem hadizsákmány által lehetséges. [5; 9]

A másik oldalon, ennek ellentételezéseként Nursiai Szent Benedek (480-547) regulája a *Regula Benedicti*, amely az evangéliumok alapján a názáreti Jézus életét veszi alapul. Szerzetesi jelszava az „imádkozzál és dolgozzál”, az *Ora et Labora* lett. Ahogy Jézus is ácsmester volt, aki

dolgozott, majd tanított, ami szintén munkának számított követői az apostolok is munkások voltak, halászok, egyszerű emberek. Jézus ezzel megszentelte a munkát, példát mutatott és egy új irányt, amelyre már nem érvényes az áterdő bűn, hiszen pont ő maga váltotta meg a világot. Pál apostol a tesszaloniki hívekhez írott második levelében az „*aki nem dolgozik, ne is egyék*” (2Tesz 3,10) formában szállóigévé vált mondatával pedig véglegesen feloldotta ezt a szentírási dilemmát.

Mindkettő évszázadokra nyúlik vissza és a kultúrák egymásba olvadásából keletkezett.

A koraközépkor emberét nem bizonytalanították el az ellentmondások, hiszen a világ rendjét Isten szabályozta, a törvényeket ő rendelte, kételkedni bűn volt és az embernek nem volt más feladata, mint hittel elfogadni, megtartani azt. Az egyébként is szűk értelmiségi réteg leginkább a klérus tagjaiból került ki, nemcsoda, hogy hitük és hatalmuk védelmének érdekében a végletekig elkötelezett módon óvták és védték a múltat. Elleneztek minden újítást és fejlesztést az élet minden területén, ördögtől valónak vagy pogány behatásnak bélyegezték és megtiltották, elpusztították – sok esetben a készítőjével, feltalálójával együtt. [5]

A koraközépkor agrár világa még nem biztosított teret a kézműipar sajátos és egyetemes fejlődésének. Minden a vidéki háziipar keretein belül készült, fejletlen volt, elszigetelt és pusztán a szükségletek legegyszerűbb és legolcsóbb kielégítésére irányult. „*A nagybirtokon nagy számban éltek olyan emberek, akik nem terményszolgáltatással és robottal tartoztak a földesúrnak, hanem kézműipari termékekkel. Őket ministerialisnak nevezték, feladatukat pedig ministeriumnak.*” [10. 274.]

Majd a 8-10. század közötti Karoling reneszánsz által elindított meghatározó kulturális fejlődéssel együtt megjelent a munkának egy bizonyos felértékelődése is. De tudnunk kell, hogy már a megemlékezés is egyfajta elismerést jelentett. Leírták a dolgozó népréteg létezését, ezzel elismerték őket, beemelték a társadalomba. Megjelentek az évszakok és hónapok szerinti kézműves, majd később a mezőgazdasági munkákat ábrázoló képciklusok, és felosztották a tudományokat is a társadalmi rangsor konkrét rendszeréhez igazítva *artes liberales* és *artes mechanicae* szerint. Bár ez a rangsorolás törvényileg inkább a társadalomban és a gazdasági szerepvállalásban meghatározható (építőmester, céhmester) helyzet alapján történt és feltétel nélkül alkalmazkodott a szent rendhez / *ordo*. Minden munka alapjaként középpontba a földművelést helyezték, ezzel együtt a kézműves szakmák tudományos státuszt nyerhettek az *artes mechanicae* rendszerében. [5]

A továbbiakban lesz még szó az középkori klímaoptimum, a 950-1300 közötti éghajlatváltozás fejlődést segítő hatásairól, ezzel a népesség növekedéséről és a városfejlődésről. Mindezzel legitimitást kapott a kézműipar. Szükség lett rá, helye lett, teret nyert és a szoros értelmében lassan hatalmat is.

A görög *techné* jelentéstartalmáról *Jean-Pierre Vernant* (1914-2007) francia antropológus-történészre hivatkozva azt írja *Le Goff*, hogy valahol a munka és a technikai tudás között foglal helyet. Azaz ért az adott munkához, de megvan a tehetsége és a lehetőségei, hogy már inkább a munka körülményeinek és eszközeinek jobbításával, egyszerűsítésével foglalkozzon. A *techné* kicsit mintha a megszemélyesített szakmai és elméleti tudás lenne, amely párosulva a tehetséggel és a lehetőséggel hoz újat a világba. [5]

Ha lassan is, de a 13. századra megjelent a szakszerű kézműves munka értéke, már jóval azt megelőzően, hogy a 16. században valláséleti szintre emelte volna a protestantizmus. [11; 9]

Pusztán érdekességként szeretném e témához megemlíteni, hogy *William Taylor* (†1423) angol reformátor 1406-os „*Szegénység, munka és jótékonyosság*” című prédikációjában már megjelenik a protestantizmus száz évvel későbbi etikájának szelleme. Erénykét említi a fizikai munkát és

arról tanít, hogy az evangéliumokban Jézus csodálatos gyógyításai is újra képessé tették a fogyatékos személyeket – sántákat, vakokat, bénákat stb. – a társadalmi szerepvállalásra és szükségleteik munkával történő újbóli megteremtésére. „*Annak jeléül, hogy Krisztus megvetette kol-dulást, nem csak a lelküket gyógyította meg, hanem testüket is, hogy fizikai munkájuk által hozzájuthassanak mind ahhoz, amire szükségük támad.*” [idézi 12. 79.] A munkát önmagában a fogyatékosság gyógyító eszközeként is értelmezte és lenyűgöző érveléssel bizonyította, hogy Krisztus elsősorban azért gyógyított, hogy ezek az emberek ne kiszolgáltatott áldozatok legyenek életük hátralevő részében, hanem hasznos tagjai a társadalomnak. [12]

Az iparosodás a textilipar térhódításával kezdődött és ebben az ágazatban fejlődtek ki a szabályzóknak azok a rendszerei, amelyek mentén a későbbi iparosodási folyamatok is igyekeztek meghatározni önmagukat.

Az Isten felé forduló embernek a hit fényében megvalósított, talán leglátványosabb és legjobban ránk maradt szakmai teljesítményei azok az épületek, amelyeket az üdvözülés vágyának örök szimbólumaiként emeltek, a katedrálisok.

Főként *Georges Michel Claude Duby* (1919-1996) híres francia középkor történész „*A katedrálisok kora, művészet és társadalom 980-1420*” című műve az építészet fejlődésének fényében mutatja be azt a teljes folyamatot, amikor a munka már nem pusztán közösségi áldozat többé, hanem mint az életszentség megnyilvánulása a munka elvégzőjét dicséri Isten ítélőszéke előtt. [6]

Földi halandó számára az örökkévalóság legalább olyan felfoghatatlan, mint a végtelen. Az idő és a tér, mint Isten által teremtett közeg teszi lehetővé az anyag, s benne az ember, a világ, az emberiség léte lehetőségét, fennmaradását, fejlődését. *Parmenidész* (i.e. 540-460 körül) nyomán *Platón* (i.e. 427–347) óta az örökkévalóságot úgy értelmezzük, mint olyan létmódot, ami kizárja minden változás lehetőségét. Ez volt az egyik ontológiai oka a középkor felfogásának és hosszú, változatlan látszó világának. Fontos, hogy az Istentől kapott kinyilatkoztatásban az időbeli távlatok nem nyernek szoros értelmezést, az örökkévalósághoz képest nem játszik szerepet az emberi élet évtizedekben mérhető volta. Tehát az, hogy a földi lét viszonylatában valami egy napig, egy évig, vagy egy ember egész életén át tart, lényegileg semmit nem változtat az isteni rend örökérvényűségén. Valójában még egy történelmi korszak, vagy az emberiség egész történelme sem. Az örökkévalóság tehát a transzcendentális létező szubjektív időintervalluma. [9]

Az egyház több évszázados tanításának hatására, nem becsülhette a középkori ember a bűnökkel teli földi létet, egész életében csak a halála utáni üdvösségére készült. „...*sokkal jobban számontartották Isten halálának évfordulóját, mint a megszületését.*” [6. 55.] Az egyén értéktelen, munkája egy volt a sok közül, kezdeményezései beleolvadtak a közös cselekvésbe és a közös felelősségbe. A 12. század közepéig az alkotásnak nem volt más szerepe, mint a földi világ valamennyi gazdagságát felajánlani Istennek, hitük szerint ezek az adományok tették lehetővé a büntető Isten kiengesztelését. Mert nem csak imádsággal lehetett dicsőíteni az Istent, hanem a szépség, az értékek felajánlásával is. Ennek értelmében az építészet tökéletessége, szépsége és maradandósága a legalkalmasabb rá, hogy Isten mindenhatóságát megközelítse. [6] Lenyűgözöttségükben a katedrálisok ezt a transzcendentális tökéletességet adják vissza emberi léptékben, az emberi világban, az emberi munka felfoghatatlan teljesítményeként. Az architektúra és a művészet funkciója az áldozat volt, lényege nem igazán az esztétikum, hanem a mágia. Hiszen a kultúra legmagasabb szintjén lévő gondolatvilágát is a félelem szülte babonák, az irracionális képzelet uralta. [6] Egy ilyen épület soha nem lehet pusztán funkcionális és önmagában létező, hanem egyértelmű leképezése saját korának. Megmutat mindent. Fellelhetjük benne jószerevével a tudományok összességét, így annak a munkának az etikáját is, amely létrehozta.

A középkor építőmesterei tehát még nem önmagukat tekintették alkotásuk megvalósítójának, hanem Isten művét / *opus Dei* látták megvalósulni benne. Hitük szerint Istentől kapták a tudást, de legalább is annak lehetőségét, Ő segítette őket munkájuk megvalósításában, és szüntelenül imádkoztak annak minden apró részletért. Nem az ember volt a fontos, hanem a mű. Még a hatalmi rivalizálások is Isten dicsőítésével szerették volna túlszárnyalni egymást, ... amit valljuk be, sikerrel tettek. Hiszen a ma embere sem tud úgy beülni egy katedrálisba, hogy ámulatában ne fölfelé kelljen néznie. Ez az építészet arra törekedett, hogy a teremtményt a mennyei fény felé vezesse „*az érzékelhető szépség jóvoltából a lélek az igaz szépségig emelkedik, s a földből, ahol nyugodott, e ragyogás fényétől feltámad s az égbe jut.*” [6. 85.] Így idézi „*A katedrálisok kora*” Suger-t (1081-1151), a gótika megeremtőjét, Saint-Denis kolostorának nagy műveltségű bencés apátját.

Városokra volt szükség a polgárság kialakulásához, majd évszázadokkal későbbi megerősödéséhez. A 12-13. században jelentős fejlődésnek indultak Európában a mediterráneumtól északra fekvő városok is, és lassan – hét-nyolc évszázaddal a Nyugat-Római Birodalom 476-ban bekövetkezett bukása után – ismét a magasabb rendű kultúra központjaivá váltak. „*Meghatározásánál fogva a katedrális a püspök temploma, vagyis a városé, és amit a katedrálisok jelölnek, az Európában a városok újjászületése.*” [6.89.] A gótika jeles képviselőinek már lehetett saját személyisége, például a reimsi székesegyház építőmesterének Jean d’Orbais-nak (kb. 1175–1231) ismerhetjük a nevét. A tudomány és technika fejlődésének lehetősége, – tehát a mérnöki munkáé, valamint az esztétikáé, ebben az értelemben a művészeté – az egyházi gondolkodás haladásától függött. Ezért, ha meg akarjuk érteni a középkort, akkor legelőször is a teológiához, mint az abban a korban legfőbbnek tartott tudományhoz kell fordulnunk.

A kolduskultúra és a fogyatékoság problematikája

A középkorban nem minden fogyatékosnak számító személy volt szegény, azonban nagyon sok szegény volt fogyatékos, sérült és / vagy súlyosan beteg. Fontos leszögeznünk, hogy precíz társadalmi konstrukciók nélkül nem létezik fogyatékoság, mert a másságra nem tekintettek minden korban és földrajzi helyen egyformán. Valójában egy sor társadalmi vonatkozást és elgondolást kivéve nem létezik napjainkban sem egységes állásfoglalás erre vonatkozóan. Az érintettségnek, sérültségnek számos előfordulása létezik, melyek nem mindenhol és nem feltétlenül számítanak fogyatékoságnak. Komoly nehézségekbe ütközünk, ha ezt a kérdést történeti viszonylatban szeretnénk megvizsgálni, mert a fogyatékoság több modellje szerint kell egyöntetűen megpróbálnunk konszenzusra jutni. Nem várhatunk olyasmit egy történeti vizsgálatól, amivel saját korunk is csak nagy nehézségek árán birkózik meg. Mit is jelenthet ez pontosan? Nehéz kijelentenünk, hogy valaki egyértelműen fogyatékos személynek számított például a medikális, a szociális, a jogi, a gazdasági és a vallási modell alapján egyaránt. Tehát ha valaki egy adott történeti kor, adott helyszínén bizonyos körülmények között nehézségekbe ütközött, akkor azon túl, hogy melyik nem képviselője volt, felmerül a szakmai kérdés:

1. A medikális modell szerint mennyire lehetett gyógyítható, fejleszthető?
2. A szociális modell értékei alapján mennyire fogadta el, vagy rekesztette ki az a szűkebb és tágabb közösség, a társadalom, amelyben élt?
3. A jogi modell értelmében az akkori törvényi szabályozók hogyan vonatkoztak rá, önrendelkezés, házasság, öröklés, saját vagyon feletti rendelkezés, szabad költözés és egyebek szempontjából?
4. A gazdasági modell vizsgálati kérdései alapján információkat szerezhetünk arra nézve, hogy mennyire volt munkaképes, milyen mértékben tudta fenntartani magát, vagy egyéb módon beilleszkedni a gazdasági életbe.

5. A vallási modell azt kutatja, hogy az adott korban az adott személy elfogadásának, illetve ellehetetlenítésének feltételei vallási vagy egyéb tradicionális okokból következtek-e be. Milyen hatással lehettek életére korának és társadalmának egyházi tanításai? Illetőleg melyik modell milyen súllyal számított, mennyire volt többrétű az egyén problémája? Gyűjtőfogalomként szegényeknek nevezték az akkori társadalomnak az a népréteget, amely lehetőségeiktől megfosztott, munkaképtelen, akaratgyenge, sérült és beteg, özvegy, árva, jogfosztott vagy idegen szerencsétlenekből tevődött össze, akik napi megélhetésükért próbáltak mások irgalmában bízva koldulni, vagy alkalmi munkákból tengődni. „A jótékonyságról és az adakozásról ne feledkezzetek meg, mert az ilyen áldozat kedves Istennek.” (Zsid 13,16) Ez az adakozás nem csak a segítségben részesülő személy számára volt fontos, hanem az adományozónak is. Eleget tehetett az irgalmasság hitbéli kötelezettségének és ezzel rendszeresen gondoskodhatott saját üdvösségének biztosításáról. [11] Azaz a koldusok, a szegények testesítették meg az adományozó imáit. [8]

A középkor kolduskultúrája erősen kétoldalú!

Az Újszövetség nyomán a kereszténység különlegesen finom érzékkel foglalkozik a társadalom három nagy hátrányos helyzetű csoportjával: A szociálisan hátrányt szenvedőkkel, ide sorolódnak az idegenek, árvák, özvegyek, rabszolgák és szegények. A beteg, fogyatékos, sérült, vagy akadályozott személyekkel, akiket bénák, siketek, vakok, némák és leprások vagy bélpoklosokként említ. Valamint az értelmi fogyatékos személyekkel és a lelki betegekkel, akiket többnyire megszállottakként definiál. [13; 3]

A Biblia példáján a későközépkor számos, „*rászoruló* *jegyzéke*”-nek nevezett erkölcsi és vallási leírásban szerepelnek az özvegyek, árvák, öregek, betegek és a különböző okokból eltérő fogyatékosokkal rendelkező személyek.

Persze ne gondoljuk se azt, hogy az európai középkor ezer éve egyformán értékelte a fogyatékos, illetve egyéb okokból munkaképtelen személyeket és azt se feltételezzük, hogy ez valamilyen aranykor lehetett. A feudális viszonyok közt létező agrártársadalmak lassú ritmusú világában, ahol a munka elvégzése is a lakóhelyhez volt köthető, lehetett lehetőség egyfajta függetlenség kialakítására. Amikorra a munkaformák és munkafolyamatok specializálódása vált meghatározóvá, a fogyatékos vagy bármi módon korlátozott, sérült személyek jelentősen kisebb mozgásteret kaptak a gazdasági tevékenységek és a munkalehetőségek terén.

A klimatikus változások, a mezőgazdasági termelés növekedése és a termelőeszközök, azaz a technika lassú fejlődésének együttes hatására a 10. és 14. század között Európa lakossága szinte megduplázódott, ami magával hozta a szegénység növekedését és egy új típusát is. Nem mindenki találta meg számítását, aki útra kelt egy jobb élet, a több munkalehetőség reményében, így a megnövekedett vidéki szegénység kiegészült a futótűzként terjedő városi nincstelenséggel. A virágzó középkor városaiban újra tagozódott a társadalom, már legkevésbé sem ideológiai alapon osztódott ketté gazdagok / *potentes* és szegények / *pauperes* között, hanem kizárólag gazdasági okai voltak. Nem tudunk pontos számokat, de becslések szerint a városi lakosság közel fele valamilyen módon szegénynek számított. Ez legalább olyan sokrétű lehetett, mint annak előtte a vidéki szegénység, azonban sokkal több embert érintett. Bérmunkásokat, iparos legényeket és tanoncokat, napszámosokat, cselédeket stb. A valóságban mégsem a gazdagság foka volt a mérvadó, hanem az az erő, amivel valaki ki tudott törni, felül tudott emelkedni isteni rendelésnek vélt sorsán. [8]

A 12-13. századra kialakul a segítségnyújtás egy új formája, amely egyre távolodik a személyes alamizsnától és életre hívja a karitatív szervezetek, egyházi közösségek, szerzetesrendek működését. Nem vonták kétségbe a szegényeknek járó alamizsna isteni parancsát, pusztán igye-

keztek elkerülni az egyre szaporodó csalásokat, bűncselekményeket és minden olyan lehetőséget, amely egy városban együtt járhat a nagyobb létszámú nincstelen tömeg jelenlétével. Ezek a segítő rendek és / vagy szervezetek már feltételekhez kötötték a segítséget és megvizsgálták a folyamodó személy munkaképességét, lehetőségeit, kilétét és a kor tudásának megfelelően az egészségi állapotát. Sokan váltak érdemtelené, jogosulatlaná és kerültek szembe a rendfenntartó szervekkel. Elkezdtek engedélyhez kötni a koldulást is. [11]

Volt azonban egy kivétel!

Itt jelenik meg a valódi és az önként vállalt szegénység kérdése, amelyet mind *Irina Metzler* a koldulórendek kialakulása, mind *Otto Gerhard Oexle* Árpádházi Szent Erzsébet példája kapcsán részletesen tárgyal. Jelen tanulmányomban csak röviden szeretném ezt érzékeltetni, pusztán az érthetőség és a kor gondolatvilágának tisztázása érdekében.

Az önként vállalt szegénység, a lemondás legmagasabb szintjére emelkedett és rövid úton a keresztény önátadás legmagasabb példája lett. A 13. század hajnalán kezdődtek azok a „szegénységi mozgalomnak” nevezett törekvések, amelyek még nem a munka megteremtésének lehetőségével, hanem a vagyon szétesztésével próbálták megoldani a mindenütt növekvő nyomort. *Oexle* [8] 1222-es források alapján megállapította, hogy kezdetben nem tudták értelmezni az ez irányú törekvéseket, hiszen a vagyon egyfajta kiválasztottságot is jelentett, a vagyon szétesztése pedig az isteni akarat megtagadásával lehetett egyenértékű a kor arisztokráciájának szemében. Assisi Szent Ferencet egyenesen „*homo ydiota*”-nak titulálták, Szent Erzsébetet pedig elüldözték. Azonban ezek az először elszórtan jelentkező, később visszafordíthatatlan mozgalommá váló törekvések hívták életre a szervezeten segítő és valóban segíteni tudó karitatív intézményrendszereket. Sokkal lelkesebben adakoztak a társadalom tehetősebb tagjai is, hiszen így még közelebb vélték magukat tudni az isteni akarathoz. Vagy egyszerűen csak közelebb állt hozzájuk egy szerzetes, mint egy utolsó koldus?

És ezek a rendek már valóban képesek voltak enyhíteni a szenvedést. Segítségre fogták az egyik szegényt a másik érdekében, megteremtve és bemutatva munkaképességét, szükségességét, társadalmi részvételének fontosságát. Társadalompedagógiai szinten valósult meg a segítség, nevelő hatással a tömegekre és példával a tehetős kisebbség felé. [8]

Az idő

Az idő ókori és a kereszténység későbbi filozófiai gondolkodását is meghatározó értelmezéséről már írtam. Az első tanulmányom 2015-ben „*Isteni idővilágok*” címmel jelent meg Németh András professzor úr születésnapjára kötetének zárszavaként. [14] Ennek egy bővített és átdolgozott változata a doktori disszertációból írott „*Kiválasztott vagy megbélyegzett? – Tanítások a fogyatékoságról: a zsidóság, a kereszténység és az iszlám szent könyvei szerint*” [3] című monográfiám részletét képezi. Most ezt a résztémát szeretném kutatásom folytatásával tovább vinni és kibővíteni a középkor időfogalmának jelentős átalakulása felé, amely jelen életvilágunkra is meghatározó maradt.

A középkori időértelmezés rugalmassága lehetővé tette, hogy a társadalom többsége saját belátása szerint alakítsa napjait. Nagy valószínűséggel valami módon a fogyatékos személyek is hozzájárulhattak a közös munkafolyamatokhoz, hiszen egyéni képességeiknek és időbeosztásuknak megfelelően dolgozhattak. Ebben a kontextusban a betegség, a sérültség és a fogyatékos csupán az egyén életére vonatkozóan játszhatott szerepet.

Az 5-6. század folyamán a városkultúrával együtt többnyire megsemmisültek vagy eltűntek azok a bonyolult időmérő szerkezetek, amelyek a Római Birodalom polgári-katonai világából származtak. Az időnek, mint a napi élet beosztási egységének nem volt jelentősége. A nap nap-

keltétől napnyugtáig tartott és a hosszú téli éjszakákat is két részre osztották, az első és a második álm idejére. A kora középkori Európa szegény volt, nehezen küzdött meg az elemekkel, az ókor virágzó emlékét befedték az erdők és létért való küzdelem. [15] A Szentírás és a zsidóság hagyományait követve (Dán 6,11; Zsolt 55,18; ApCsel 2,15; 3,1; 10,3.9.30;16, 25) a papok, a szerzetesek és apácák, azaz a klérus számára kötelezővé tette a napi imádságok idejének pontos betartását. Ők alkalmaztak különböző típusú órákat: Napórát, ami nem mutatta az időt sem éjszaka, sem borult időben; vízórát, ami a hideg és hosszú téli hónapokban rendre befagyott; a gyertyák tartóit pedig hiába rovátkázták be nagy gondosággal, vagy gyorsabban vagy lassabban égtek le. Mai fogalmaink szerint pontosak a legritkább esetben lehettek, a homokórát pedig csak az újkorban találták fel. Így a legszükségesebb és legpontosabb időmérés is relatívnak számított. [15]

Először csak az úgynevezett kánoni idő létezett, ezek voltak a hórák, azaz kánoni órák, az imádság órai. Az örökül maradt antik időbeosztás szerint a nappali és éjszakai időszakot egyaránt 12-12 kánoni órára osztották fel, ezeknek az óráknak a hossza az évszakok szerinti természetes ütemben változott. „Egységes időmérésről ilyen körülmények közt nem is lehetett szó.” [15. 21.] A kánoni, azaz imaidő a szerzetesi közösségek és a klérus számára máig mind az Egyházi Törvénykönyv, mind a Katolikus Egyház Katekizmusa alapján kötelezően szabályozott. Így a kolostorok és templomok harangjai ezeket az időpontokat jelezték. A reggeli ima a *Prima* és/vagy *Laudes* reggel 6 órakor kezdődött és ehhez igazították a többi, általában 3 óránként esedékes napközi imádságokat. A *Tertia* 9-kor, a *Sexta* 12-kor és a *Nona* 15 órakor, ezek voltak a kis órák, mert ilyenkor más tevékenységeket végeztek a szerzetesi közösségekben miközben megálltak imádkozni. A *Vespera*, vagy magyarul vecsernye már a hosszú, vacsora előtti esti ima, amit többnyire 18 órakor mondtak. A *Completorium* 20-21 óra körül a nap zárásaként elmondott hálaadó ima, utána nyugovóra tértek és még éjszaka egyszer felkeltek imádkozni, ez volt a *Matutinum*. A hét imádság evangéliumi parancsolat is és egyben megőrzi a teremtés hét napjának, a teljes egész számmissztikájának lényegét. [17]

A munkaidő egy földművelésből élő világ rendjéhez és ritmusához alakult, ahol a precizitás mértéke más jellegű volt, a sietség nem vezetett eredményre, valamint a termelékenység sem játszott különösebb szerepet. A munkaidő mértékegysége a nap volt, napkeltétől napnyugtáig tartott az évszakok változó rendje szerint. Megtermelték, amire szükségük volt, imádkoztak, hogy az időjárás segítségükre legyen, de nem volt cél a felesleg felhalmozása, hiszen nem is tudták volna megfelelően elraktározni, tárolni, a kártevőktől és illetéktelenektől megvédeni.

A kialakuló kézműipar, a városi munka már nem tudott és nem is akart hórák szerint élni. Nem tudták letenni a szerszámaikat, megszakítani egy munkafolyamatot az imádság érdekében. Fontos volt a határidő, itt már értelme lett a sietségnek, és megoldható volt az árukészlet tárolása. Bármilyen erősen kötődött a középkori ember az egyházhoz és szabályaihoz, mégis szükségessé vált a laikusok számára egy ettől elkülönülő, polgári idő. Többféle megoldással próbálkoztak, *Jacques Le Goff* kitér az imaidők elcsúsztatására is: A városi építkezéseken már szintén lehetetlen volt tartani a hórák szerinti leállást, gyakorlati okokból elcsúsztatták őket és kialakulhatott a kétszer fél napos munkarend. A városi harangok ennek megfelelően reggel, délben, kb. egy órával dél után és koraeste szólaltak meg. Jelezve a munka kezdetét, az ebédszünetet elejét és végét, valamint és a munkaidő befejeztét. [5]

A 13. század végén már maguk a munkások kérték a munkanap meghosszabbítását, valószínűleg még volt idejük és energiájuk többet dolgozni, amelyért értelemszerűen több bért is vártak el. Az elpazarolt, elvesztegetett időt már Máté Evangéliumának (Mt. 25, 14-30) alapján a bibliai eltékozolt táalentumokkal magyarázták, ... a társadalmi tanítások is változóban voltak.

A hatékonyság kérdése váltotta ki a 14. század válságát?

Át kellett állnia Európának az agrár világ egyházi értelmezéséről és irányításáról az iparosodás, a városiasodás felé vezető útra. [5] Míg 1050 körül 46 millió ember élhetett Európában, addig a kedvező éghajlati változások és a technikai fejlődés eredményezte demográfiai robbanás 1300 tájára már 73 milliós lélekszámmal büszkélkedhetett. „*A megnövekedett embertömegeknek élelemre, ruházatra, lakhelyre és szellemi támogatásra volt szüksége, amit falusi szinten már nem lehetett biztosítani.*” [15. 109.]

Végül az idő kérését is a technikai fejlődés oldotta meg.

Ahogy nem tudjuk pontosan a kerék feltalálásának időpontját és feltalálójának személyét, úgy az első mechanikus óra megalkotóját sem ismerhetjük. E találmány szerint gátszerkezet fékezte az órát hajtó kerekes szerkezetet, szabályozva ezzel lassú, egyenletes járását. Energiáját egy felhúzható súlyból nyerte. Eddigi ismereteink szerint 1307-ben az itáliai Orvieto városában építették és állították üzembe az első kerekes órát, majd nagyon rövid idő alatt státusszimbólummá vált. „*A nyilvános ütőórák Itáliából terjedtek el a nagyvárosokba és Európa fejedelmi udvaraiba.*” [15. 23.] Alig kétszáz év leforgása alatt, a 16. század hajnalán Európában már minegy 800 órát tartottak számon, ezek túlnyomó többsége toronyóra volt. [15; 5]

Mindenki leolvashatta az időt, ellenőrizhette a harangok jelzéseit. Már nem volt kiváltság többé rendelkezni az emberek életideje, munkaideje felett. ... Belecsempészve némi iróniát a történetbe, azt azért tudnunk kell, hogy természetesen ezek az órák még nem az interneten keresztül voltak összehangolva. Képzeld el, ahogy minden ilyen időmérő eszközzel rendelkező városnak megvolt a saját igazi helyi ideje, valamint előfordult, hogy egy nagyobb városon belül is a különböző tornyok órái mást és mást mutattak, harangjaik eltérő időpontokban kondultak meg, amiből természetesen további rendezésre váró konfliktusok keletkeztek. [5]

Egyetlen történeti diszciplína sem képes önmagában magyarázni a középkorból az újkorba való átmenetet, ez egy összetett, sok szempontú folyamat, melynek része a nap 24 óráját pontosan mérő kerekes óraszerkezet feltalálása és az ezzel járó függetlenedés a kánoni időtől. Ritmust váltott az egyház képviselte állandóság, átadva helyét azon változásoknak, amelyeket már a gazdasági szerepvállalások és elvárások hívtak életre. A pontosság, az idő betartása erénnyé vált, az időpazarlás bűnné. Míg a kánoni idő lassú és állandó világában az idő volt az emberért, addig a változások megfordították a fontossági sorrendet és az embert rendelték az idő fogságába.

Zárszó

Mindazok, akik képességeik révén nem tudták tartani magukat az egyre szigorodó többségi szabályozókhoz, idővel, az ipari fejlődés kapitalista szemléletének kialakulásával alacsonyabb értékűvé váltak. Tehát, amikor az egyéni munka átlagos értékmérőjévé a termelőerő vált, a lassabb, gyengébb vagy kevésbé rugalmasan alkalmazható munkavállalókat leértékelték. Ezen kívül a lakhely és a munkahely térbeli távolsága és megközelíthetőségük lehetősége is hozzájárult a gátló tényezőkhöz.

Hosszú út vezetett korunk integrációs és rehabilitációs neveléséig, melynek ideológiai alapjait a középkorban kell tovább kutatnom.

Irodalomjegyzék

[1] MEIER, Frank: *Gaukler, Dirnen, Rattenfänger – Außenseiter im Mittelalter*. Thorbecke Verlag, Ostfildern, Németország, 2005. 208 p. ISBN 9783799501576

- [2] WROCZYŃSKI, Ryszard: *A társadalompedagógia területe és feladatai*. In: Kozma Tamás és Tomasz Gábor (szerk.): *Szociálpedagógia*. Ozirisz Kiadó, Budapest, 2000. 124–129. p. ISBN 9633796873
- [3] BERZSENYI Emese: *Kiválasztott vagy megbélyegzett? – Tanítások a fogyatékosokról: a zsidóság, a kereszténység és az iszlám szent könyvei szerint*. Eötvös József Kiadó, Budapest, 2020. 218 p. ISBN 9789639955929
- [4] NOLTE, Cordula – Frohne, Bianca – Halle, Uta és Kerth, Sonja: *Dis/Ability History der Vormoderne. Ein Handbuch premodern Dis/Ability History a Companion*. Didymos-Verlag, Affalterbach, Németország, 2017. 512 p. ISBN 9783939020837
- [5] LE GOFF, Jacques: *Für ein anderes Mittelalter - Zeit, Arbeit und Kultur im Europa des 5.-15. Jahrhunderts*. Drumlín Verlag GmbH, Weingarten, Németország, 1987. 191 p. ISBN 3548351808
- [6] DUBY, Georges: *A katedrálisok kora, művészet és társadalom 980-1420*, Gondolat Kiadó, Budapest, 1984. 332 p. ISBN: 9632813855
- [7] LE ROY LADURIE, Emmanuel: *Montaillou, egy okszitán falu életrajza (1294-1324)*. Osiris Kiadó, Budapest, 1997. ISBN 9633791324
- [8] OEXLE, Otto Gerhard: *Armut und Armenfürsorge um 1200. – Ein Beitrag zum Verständnis der freiwilligen Armut bei Elisabeth von Thüringen*. Jan Thorbecke Verlag, Sigmaringen, Németország, 1981. 77-100. p. ISBN 3799540350, letöltés: 2023.06.21. <https://www.mgh-bibliothek.de/dokumente/a/a149672.pdf>
- [9] BERZSENYI Emese: *A hivatás és a megváltásra való isteni meghívás filozófiája a nyugat eszmetörténetében, avagy a munka szentsége és a világ rendje*. In: Benedek András (szerk.): *Szakképzéstudományi Tudományos Közlemények 3. 2022/1. BME GTK Műszaki Pedagógia Tanszék, Budapest. 2022. 15-23. p.*
- [10] KUTAS László: *A középkor története*. Pannonica Kiadó, Budapest, 2001. 400 p. ISBN 9639252042
- [11] METZLER, Irina: *Behinderte Menschen im Mittelalter: Momente der Alltagsgeschichte zwischen Bedürftigkeit und Misstrauen*. In: Nolte, Cordula (herg.): *Phänomene der „Behinderung“ im Alltag – Bausteine zu einer Disability History der Vormoderne*. Didymos Verlag, Affalterbach, Németország, 2013. 79-98. p. ISBN 9783939020288
- [12] CRASSONS, Kate: *The Workman is Worth his Mede: Poverty, Labor, and Charity in the Sermon of William Taylor*. In: Kellie Rogerrson und Michael Use (szerk.): *The Middle Ages at Work. The New Middle Ages*, Basingstoke 67-90. p. 2004. ISBN 9781349730438
- [13] SACHS, Simon: *Zur Stellung des behinderten Menschen in der jüdischen Überlieferung*. In: Droys, D. (szerk.): *Heilpädagogik im deutschen Judentum*. LIT Verlag, Münster. 2000. V–XXXI. ISBN 9783825847934
- [14] BERZSENYI Emese és SZÉCSI András: *Isteni idővilágok*. In: Baska Gabriella és Hegedűs Judit (szerk.): *Égi iskolák és földi műhelyek*. ELTE Pedagógiai és Pszichológiai Kar, Budapest. 2015. 380–387. p. DOI 10.184599/nasz.20159.34
- [15] BEHRINGER, Wolfgang: *A klíma kultúrtörténete – A jégkorszaktól a globális felmelegedésig*. Corvina Kiadó, Budapest. 2017. ISBN 9789631364309
- [16] CSUKOVITS Enikő: *Órahasználat a középkori Magyarországon*. In: Fónagy Zoltán (szerk.): *„Atyám megkívánta a pontosságot” – Ember és idő viszonya a történelemben*. Magyar Történelmi Társulat MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Budapest, 2016. 21-50. p. ISBN 9789639223189
- [17] RÁCZ András – PÁSZTOR Miklós: *Magyar Katolikus Lexikon kísérleti internetes változata*. 2013. Utolsó megtekintés: 2023.08.18. <http://lexikon.katolikus.hu/>